

NAGY VIKTÓRIA – WALDHAUSER SZIMONETTA*

Világszerte németül

Földes, Csaba (Hg.) (2021): *Kontaktvarietäten des Deutschen im Ausland*. Tübingen: Narr. (= Beiträge zur Interkulturellen Germanistik Bd. 14.)

2021 januárjában jelent meg Földes Csaba szerkesztésében a *Kontaktvarietäten des Deutschen im Ausland* [A német nyelv kontaktusváltozatai külföldön] című tanulmánykötet, a *Beiträge zur Interkulturellen Germanistik* [Adalékok az interkulturális germanisztikához] sorozat 14. köteteként. A kötetben megjelenő tanulmányok¹ középpontjában olyan interkulturális kontaktusváltozatok bemutatása áll, melyekben a német nyelv változatai más nyelvekkel ill. nyelvváltozatokkal kerülnek kapcsolatba összefüggő német nyelvterületen kívül, így például Magyarországon. A 27 tanulmányt² tartalmazó kötet két nagy egységre tagolódik: az elsőben a kontaktusváltozatok szóbeli, míg a másodikban azok írásbeli aspektusainak vizsgálatát és elemzési eredményeit ismerhetik meg az olvasók. Recenzióknak a kötet tanulmányait a kutatás területe szerint csoportosítva mutatja be azzal a céllal, hogy az érdeklődő olvasó az általa preferált terület szociolingvisztikai kutatásairól közvetlenül tudjon friss információkhoz jutni.

Észak- és Dél-Amerika

A Das Pennsylvaniadeutsch-Paradoxon oder: Grammatikalisierung trotz Stigmatisierung? [A pennsylvániai német paradoxona, avagy grammatikalizáció a stigmatizálódás ellenére?] c. tanulmányban az identitás és a nyelvi kifejezések elválaszthatatlansága áll a középpontban. A pennsylvániai németek története alapján

* A szerzők az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola hallgatói. E-mail: naagy.viktoria@gmail.com; waldhauser.szimonetta@gmail.com

¹ A kötetbe a címével azonos elnevezésű konferenciára benyújtott, illetve azon elhangzott referátumok alapján készült tanulmányok kerültek beválogatásra. A konferencia harmadik alkalommal az Erfurti Egyetemen került megrendezésre 2018-ban a *German Abroad* [A német nyelv külföldön] c. konferenciasorozat keretén belül. A konferenciasorozat a német nyelv és annak saját nyelvterületen kívüli variációs tartományaira fókuszál.

² A recenzióban a tanulmányok ismertetése nem a kötetben való megjelenésük sorrendjét követi, hanem a kutatóterületeik szerint kontinensenként lettek sorbarendezve.

azt vizsgálta Adam Tomas, hogy a többnyelvű beszélők milyen tapasztalatokkal rendelkeznek a különböző nyelvekről, hogyan viszonyulnak ezekhez, valamint a környezetükben megjelenő nyelvi variációkhoz. Jan Wirrer *„It’s a hot day, not? – Du schallst nich snacken düütsch“*. *Niederdeutsch-englischer Sprachkontakt im Mittleren Westen der USA* [„It’s a hot day, not? – Du schallst nich snacken düütsch“]. – Alnémet-angol nyelvi érintkezés az USA középnyugati részén] c. nyelvi példákban gazdag tanulmányából megtudhatjuk, hogy a 19. században Németország északi részéről az Amerikai Egyesült Államokba kivándorolt németek harmadik, negyedik és ötödik generációs leszármazottainak nyelvhasználatában minden nyelvi szinten még napjainkban is megfigyelhetők az alnémet-angol kontaktnyelvi jelenségek. *Texas – ein totes Zentrum des plurizentrischen Deutschen?* [Texas – a pluricentrikus német holt központja?] c. korpuszra épülő kutatásában Matthias Fingerhuth az 1900-as években megjelent két német nyelvű texasi újság szövegeiben vizsgálta a texanizmusokat, azaz a német nyelv szavak szintjén jelentkező kontaktusbeli hatását. Lucas Löff Machado a nyelvi norma és többnyelvűség dél-brazíliai kapcsolatáról ír *„die Johre wor enne dorichkomm, enne von driber; en alemão“*. *Sprachnorm und Mehrsprachigkeit in Südbrasilien* [„die Johre wor enne dorichkomm, enne von driber; en alemão“]. Nyelvi norma és többnyelvűség Dél-Brazíliában] c. tanulmányában. A dél-brazíliai német nyelvi beszélők nyelvi repertoárjának változásának vizsgálatához két központi kérdést fogalmazott meg a szerző a nyelvi norma és az irodalmi német (Hochdeutsch) tekintetében. Az interjúk értékelése utáni első eredmények azt mutatják, hogy a nyelvi norma a kodifikált normán felül áll és a bevándorlás során dinamikusan vésődik be. A beszélők értékelése alapján sokoldalú normaorientáció állapítható meg, ami természetesen függ a vizsgált alany nyelvi életútjától és a megélt nyelvi szituációktól. Angélica Prediger és Sebastian Kürschner Brazíliában, Rio Grande do Sul-ban (RS), cseh migrációs területen végezték kutatásukat. *Die Dynamik des gesprochenen Deutschen bei Nachfahren böhmischer Auswanderer in Südbrasilien* [A beszélt német nyelv dinamikája a Csehországból Dél-Brazíliába kivándorlók leszármazottainál] c. tanulmányukban a bevándorlás nyelvi következményeit vizsgálták a beszélt nyelv dinamikájában három nyelvi közösségben. Három tényező vizsgálata segít bemutatni a Brazíliában jelenlévő észak-cseh dialektust: a nyelvjárási jellemzők megőrzése, nyelvi kapcsolat a régiós hunsrücki nyelvvel, valamint a német köznyelvből átvett nyelvi jellemzők. Az eredmények azt mutatják, hogy az észak-cseh dialektus maradványként jelen van a beszélt nyelvben, leginkább az idősebb generáció használja a múltbéli események felidézésekor. A három vizsgált területen ugyan különböző mértékben, de megfigyelhető, hogy a hunsrücki nyelvjárás, valamint a német köznyelvhez közelítő nyelvi formák kerülnek előtérbe. *Spracherhaltende Faktoren bei den Deutschchilenen* [Nyelvmege tartó tényezők a chilei németek körében] c. írásában Patrick Wolf-Farré a német nyelv chilei történetét és jelenlegi helyzetét mutatja be: bár a német nyelv köznyelvként kevés jelentőséggel

bír, beszélői körében presztízse magas. A német nyelv megőrzését különböző tényezők, mint például német nyelvű intézmények, iskolák, iskolai cserediák programok megléte és a kialakított nyelvi tájkép – többek között német nyelvű reklám- és utcanévtáblák használata – támogatják. Hans C. Boas *Zur Vergleichbarkeit von Sprachinseldaten. Ein Plädoyer für eine „bottom-up“-Methodologie im Rahmen der Konstruktionsgrammatik und der Frame-Semantik* [A nyelvszigetek adatainak összehasonlításáról. Védőbeszéd a konstrukciós nyelvtanban és a frame-szemantikában használt „bottom-up” módszer mellett] c. írásban a nyelvsziget jelenségének összehasonlítási nehézségeire mutat rá (mit tekinthetünk hasonlónak, ill. különbözőnek) és kínál megoldási javaslatot egy szisztematikus vizsgálatra. A nyelvszigetek vizsgálata során gyakran csak egy-egy nyelvi elem és nem a teljes nyelv elemzése áll a középpontban, de Boas a brazil hunsrücki és a texasi német nyelvjárások segítségével rámutat arra, hogy a nagy adattömegek elemzése segíthet a nyelvi mintázatok és eltérések felismerésében.

Európa

Christoph Gabriel, Jonas Grünke és Eva Duran Eppler *Zwischen Sprachbewahrung und kontaktbedingtem Wandel. Die Realisierung des Schwa-Artikels bei Wiener Emigranten in London* [A nyelv megőrzése és a kontaktus által kiváltott változások között. A svá-névelő artikulációja a Bécsből Londonba emigráltaknál] c. tanulmányukban azt vizsgálták egy történelmi korpusz adatai alapján, hogy a Londonban élő, Bécsből emigrált zsidó közösség beszélői körében miként realizálódnak az angol és német nyelv határozatlan névelői svá hangként. A feltételezett fonetikai változás csak részben követhető nyomon, de megfigyelhetőek különböző nyelvelsajátítási stratégiák és nyelvi erózió is. A kutatás rámutat arra, hogy az emigránsok nyelvi közössége heterogén, illetve kiemeli a fonetikai adatok elemzésénél a nem-nyelvi információk figyelembevételének fontosságát. Ralf Heimrath az északbajor nyelvjárás és az angol nyelv találkozásáról ír „*I zial äitza twenty four*“. *Nordbairisch trifft Englisch in Neuseeland* [„*I zial äitza twenty four*“]. Az északbajor és az angol nyelv találkozása Új-Zélandon] c. tanulmányában. 1863-ban Egerland régióból egy nagyobb csoport emigrált Új-Zélandra, ahol nyelvjárásukkal olyan nyelvszigetet hoztak létre, amely évtizedek múltán sem tűnt el a közösségből. A kutatás alapján e különleges nyelvsziget nyelvhasználatának változásait ismerhetjük meg. Nicole Eller-Wildfeuer képi illusztrációkban gazdag publikációjából – amelynek címe *Linguistic Landscape im Minderheitensprachenkontext. Mehrsprachigkeit als kultureller und ökonomischer Faktor bei bairischen und alemannischen Sprachsiedlungen im italienischen Alpenraum* [Nyelvi tájkép kisebbségi nyelvi környezetben. A többnyelvűség mint kulturális és gazdasági tényező az olasz alpesi régió bajor és alemann nyelvterületű településein] – megismerhetik az

olvasók az olasz alpesi régió területén található bajor és alemann településeket és azok vizuális többnyelvűségét, melyek elsősorban a települések nevét jelző táblákon, információs- és utcanévtáblákon, továbbá hivatalos és privát jellegű házfeliratokon jelennek meg. *Deutsch und Jiddisch im Kontakt. Jüdische Sprachvarietäten im Umkreis Franz Kafkas im Spannungsfeld von Ethnolekt, Literatur- und Lernersprache* [Német és jiddis kapcsolata. Zsidó nyelvváltozatok az etnolektus, az irodalmi és a tanulói nyelv terén Franz Kafka kapcsán] c. tanulmányában Boris Blahak Kafka jiddis sajátításáról alkotott elmélete kapcsán számos nyelvi példa segítségével mutatja be azokat a német-jiddis kontaktusváltozatokat, amelyekkel Kafka környezetében találkozott. Aneta Stojić a német-horvát nyelvi kontaktust névtani szempontból elemzi *Das deutsche Element in der kroatischen Namenlandschaft: Formen und Funktionen* [A német elem a horvát névvilágban: formák és funkciók] c. írásában. A középpontban a német eredetű horvátországi földrajzi és személynevek formái és funkció szerinti vizsgálata áll. A magyarországi németek nyelvének vonatkozásában Földes Csaba *Aktuelle Dynamiken im Deutschen als Minderheitensprache: am Material ungarndeutscher Dialekte bairischer Provenienz* [A német mint nemzetiségi nyelv aktuális dinamikái bajor eredetű magyarországi német nyelvjárásokon szemléltetve] c. tanulmányában ír a nyelvi dinamika definíciójáról, bemutatva az aktuális többnyelvi és interkulturális variációs folyamatokat. Ehhez autentikus magyarországi bajor nyelvjárási nyelvi mutatókat hoz. Az adatok leírásához és elemzéséhez egy átfogó, egyszerre nyelvészeti és interkulturális irányultságú kontaktusnyelvészeti keretet ad a szerző, amelyben a nyelvi rendszer átalakulása elhelyezhető. Az 1970-es, 1990-es és 2000-es években német nyelven íródott, nyelvjárási jelenségeket tartalmazó nyelvi önéletrajzokban, német nyelvű rádióadásnak küldött dalkérő és kívánsággküldő üzenetekben és egy bajai újságban megjelent tanárok közti levelezés szövegeiben vizsgálta Komlósiné Knipf Erzsébet a magyarországi németek íráskészségét és a koncepcionálisan szóbeli tervezettségű nyelvjárási szövegek írásbeli megjelenését *Merkmale von geschriebenen dialektalen alltagssprachlichen Texten bei der ungarndeutschen Minderheit* [Köznap nyelvjárási írott szövegek jellemzői a magyarországi németek körében] c. tanulmányában. Miskei Réka és Müller Márta *Einstellungen von jüngeren und älteren Ungarndeutschen zur deutschen Sprache und zu ihren Sprechern* [A fiatalabb és idősebb magyarországi németek német nyelvvél és beszélőivel kapcsolatos attitűdjei] c. kérdőíves kutatásukban összehasonlító elemzést végeztek a magyarországi németek két korcsoportja körében a tekintetben, hogy hogyan ítélik meg a német nyelvet Németországban és Ausztriában a német köznyelv és annak beszélői kapcsán. A megkérdezettek a Németországban beszélt németet tartották a legszebbnek; az idősebb korosztály számára a magyarországi német nyelvjárás, míg a fiatal korosztály számára az északnémet a legkönnyebben megérthető nyelvváltozat. Mindkét generáció a németországi németeket tartotta barátságosabbnak és tanultabbnak. A német nyelv Európában betöltött szerepét a felmérésben résztvevők egyaránt

pozitívan értékelték. Delia Cotârlea a német nyelvet második nyelvként tanuló 5-7. osztályos román diákok fogalmazásaiban vizsgálta az grammatikai interferenciajelenségeket *Zum heutigen Gebrauch des Schuldeutsch in Rumänien. Interferenzerscheinungen bei Schülern mit rumänischer Muttersprache* [Az iskolai német nyelv mai használatáról Romániában. Interferenciajelenségek a román anyanyelvű tanuló körében] c. írásában. *Germanismen und Slawismen im preußisch-litauischen Dialekt im Roman „Šaktarpio metas“ von Astrida Petraitytė* [Germanizmusok és szlávizmusok a porosz-litván dialektusban Astrida Petraitytė „Šaktarpio metas“ című regényében] c. elemzésében azt vizsgálta Sigita Barniškienė, hogy a *Petraitytė* által használt germanizmusok, továbbá az orosz és lengyel nyelvből átvett szavak mely szövezőkhöz köthetők. Az eredmények alapján megállapítható, hogy a szláv nyelvből átvett szavak nem köthetők nagyobb csoportokhoz, míg a német nyelvet olyan lexikai-szemantikai mezőkhöz kapcsolhatók, mint például az iskola, családi kapcsolatok, ételek, hónapok és ruhadarabok megnevezése.

Afrika

Registerdifferenzierung im Namdeutschen. Informeller und formeller Sprachgebrauch in einer vitalen Sprechergemeinschaft [A namíbiai német regisztereinek megkülönböztetése. Egy élő nyelvi közösség informális és formális nyelvhasználat] c. tanulmányukban Heike Wiese és Yannic Bracke az afrikai német nyelvterület különlegességét mutatják be. Habár a német nyelv eredete a gyarmatosításra vezethető vissza, a nyelvterület mégis inkább egy nyelvszigethez hasonlítható. A kutatásban a beszélők nyelvi repertoárját informális regiszterben, valamint a standardnyelvi ideológiák társadalmi hatását olyan közösségben vizsgálták, ahol a német nem a többségi nyelv szerepét tölti be. Marianne Zappen-Thomson *Deutsch in Namibia – eine Sprache im Kontakt* [A német nyelv Namíbiában – egy nyelv érintkezésben] c. tanulmányából megtudhatjuk, hogy a többnyelvű és multikulturális Namíbiában bár már nem hivatalos nyelvként, de a német továbbra is jelen van a hétköznapi beszélgetésekben és a média területén (német nyelvű újságokban, televíziós és rádióműsorokban), érintkezésbe lépve más nyelvekkel, elsősorban az ország hivatalos nyelvével, az angollal. Henning Radke az online tér többnyelvű írásmintáit vizsgálja *Die Rolle computervermittelter Kommunikation und vernetzter Mehrsprachigkeit für die deutsch-namibische Diaspora und ihre Onlinecommunity* [A számítógépes kommunikáció és a hálózati többnyelvűség szerepe a német-namíbiai diaszpóra és online közössége számára] c. tanulmányában: a funkcionális és grammatikai szempontú elemzés kiterjed a kódváltás jelenségére, a namíbiai németben megjelenő jövevényszavakra, és az angol, ill. afrikaans nyelvből származó tükörfordításokra is.

Ázsia

Nina Berend és Elena Frick *Russlanddeutsche Dialekte online. Dokumentation, Präsentation und Recherche deutscher Auslandsvarietäten im Internet am Beispiel des Russlanddeutschen* [Oroszországi német nyelvjárások online. A külföldi német nyelvi variációk dokumentálása, bemutatása és kutatása az interneten az oroszországi német nyelv példáján] c. tanulmánya az oroszországi németek nyelvjárásával kapcsolatos, középpontjában a nyelv megőrzése áll a digitális technológia támogatásával. Berend és Frick projektje az oroszországi német nyelvjárásokat tartalmazó hangfelvételekből nyelvészeti feldolgozás után egy olyan nyilvános nyelvjárási adatbankot (RuDiDat: <http://prowiki.ids-mannheim.de/bin/view/Russlanddeutsch/WebHome>) hozott létre, ami lehetőséget teremt a korpuszban való vizsgálódáshoz is. Christiane Andersen *Morphosyntaktische Variation bei der Verwendung von Verwandtschaftsbezeichnungen in einem Korpus der gesprochenen Sprache ethnischer Deutscher in der sibirischen Region Krasnojarsk (Russland)* [Morfoszintaktikai variáció a rokonsági kapcsolatok kifejezésében a szibériai Krasnojarsk régióban található német nemzetiségi beszélők beszéltnyelvi korpuszában (Oroszország)] c. tanulmányában az említett korpusz alapján vizsgálta a nyelvben előforduló rokonsági kapcsolatokat kifejező főneves szerkezeteket. Kutatásának középpontjában az a kérdés állt, hogy milyen variációk vannak jelen a mondattani pozíciót illetően, az alany és birtokos esetekre, valamint az igei végződésekre tekintettel. Andersen vizsgálatának eredményei azt mutatják, hogy a beszélőkre a nyelvi sokszínűség jellemző, de a nyelvi változatok ill. nyelvek kombinálása együtt jár a lexikai eszközök és a mondattani funkciók csökkentésével. „*Henn se durchs Fenster erscht kuckt, ob noch koin gseht hent*“. *Tendenzen der Regularisierung in der Verbal-morphologie der deutschen Sprachinsel in der Altai-Region Russlands* [„*Henn se durchs Fenster erscht kuckt, ob noch koin gseht hent*“. Tendenciák az igei szerkezetek egységesedésében az oroszországi Altaj régióban található német nyelv-szigeteken] c. írásában Edgar Baumgärtner a nyelvváltozatok igei szerkezeteinek empirikus vizsgálatát mutatja be. Baumgärtner vizsgálatai alapján a nyelvben jelenlévő normastabilitás mellett megfigyelhető az erős igeik szabályossá válása, amely a természetességi elmélet jóslatait követi és részleges hasonlóságot mutat a regressziós hipotézissel. A nyelv változásainak okaként a szerző a lehetséges külső és belső nyelvi okokat is ismerteti, mint pl. a közösség mérete vagy tagjainak életkora. Katharinenstadt az egyik legnagyobb oroszországi kolónia, amelyet 44 német településről érkezett kivándorló alapított. Alexander Minor e közösség egyedülálló nyelvjárásával foglalkozik, és próbálja meg kategorizálni a helyi dialektust *Der historische Lautbestand der wolgadeutschen Inselmundart von Marxstadt* [A marxstadti Volga-menti német szigetnyelv történelmi hangkészlete] c. írásában. A nyelvjárás főbb jellemzői alapján egy kelet-középnémet nyelvjárásról beszélhetünk, amiben felnémet elemek is fellelhetőek, azonban egyik modern „belnémet”

nyelvjárásra sem hasonlít. Ebből arra a következtetésre jutott a szerző, hogy 250 év alatt egy új Volga-menti német nyelvi variáció alakult ki. *Umworbene Flüchtlinge. Eine linguistische Analyse von Werbesprache im Shanghaier Exilperiodikum „Gelbe Post“* [Körbereklámozott³ menekültek. A reklámyelv nyelvi elemzése a számúzetésben megjelenő sanghaji „Gelbe Post“ című folyóiratban] c. kutatásában Michael Szurawitzki a *Gelbe Post* c. folyóiratról összeállított korpusz segítségével elemzi a német nyelv reklámyelvként betöltött szerepét, különös tekintettel arra, hogyan jelenik meg a német nyelv a német nyelvterületről (elsősorban Ausztriából) kivándorolt, önmagukat munkaerőként hirdető írásaiiban.

Végezetül két, kontinenseken átívelő kutatás kerül bemutatásra: Claudia Maria Riehl *Sprachkontakt und Spracherosion. Perspektiven der vergleichenden Sprachinselforschung* [Nyelvi érintkezés és nyelvi erózió. Az összehasonlító nyelv-szigetkutatás perspektívái] c. tanulmányában a német nyelv-szigetek korábbi és aktuális helyzetének bemutatása után a nyelvi érintkezés jelenségei és fejlődési folyamatai kerülnek ismertetésre. A több, Dél-Ausztráliában, Dél-Braziliában és Oroszországban élő generáció nyelvi helyzetét átfogó tanulmány a nyelv egyszerűsödési tendenciáit szemlélteti, amely megfigyelhető például a ragozás leépülésében. A tanulmány kitér a nyelvi kontaktusokból származó transzferjelenségekre is. A tanulmány által igazolást nyer az a feltételezés, hogy a nyelv-szigetek vizsgálata nem csak a német, hanem az általános nyelvi kontaktuskutatás számára is tud új eredményeket felmutatni. Sebastian Franz és Alfred Wildfeuer *Sprachliche Identität in mehrsprachigen Räumen. Deutschbasierte Minderheitensprachen in Italien, der Ukraine und den USA* [Nyelvi identitás többnyelvű területeken. Németalapú kisebbségi nyelvek Olaszországban, Ukrajnában és az USA-ban] c. tanulmányában a megnevezett három országban élő beszélők nyelvi identitását vizsgálják, amelyhez a kiindulási alapot narratív interjúk adják. Ezek alapján kerül bemutatásra a hibrid identitás kialakulása, valamint a nemzetiségi nyelv identitásban betöltött szerepe.

A kötet újszerűségét több tényező együttesen határozza meg. Olyan új tendenciák (pl. online tér és kisebbségi nyelvhasználat, norma és többnyelvűség okán kialakult nyelvi diverzitás viszonya, kisebbségi nyelvi tájkép, nyelvi attitűdök) kerülnek bemutatásra, amelyekre a korábbi, tradicionális (mert dominánsan lexikai-grammatikai irányultságú) kontaktnyelvészeti kutatások terén eddig nem, vagy kevés hangsúly helyeződött. A nyelvi kontaktusváltozatok vizsgálati tere jellemzően a szóbeliség volt. A kötet első nagy egysége is a szóbeliséget helyezi a középpontba: a nyelvi kontaktusok elemzése főként informális szituációkban rögzített hangfelvételek és interjúk alapján történik. A kötet második nagy egysége azonban nagy figyelmet fordít arra, hogy a német nyelv kontaktusváltozatait az írásbeliség területén is vizsgálja. Az elemzési terek igen változatosak: regények, folyóiratok,

³ Szójáték: a ném. *umworben* egyben 'körbeudvarolt'-at is jelent.

újságok, tanulói fogalmazások, levelezések, nyelvi önéletrajzok, online kommunikációs terek, névtani korpuszok és nyelvi tájképelemzések mind alapjául szolgáltak a nyelvi kontaktusok széles perspektívájú kutatásához. A vizsgálatoknak pedig nemcsak az eszközei, de a helyszínei is igen gazdag képet mutatnak: többek között Anglia, az Amerikai Egyesült Államok, Brazília, Chile, Horvátország, Kína, Namíbia, Olaszország, Oroszország, Románia, Új-Zéland, Ukrajna és nem utolsósorban Magyarország mind olyan országok, amelyek lehetőséget kínálnak a német nyelv kisebbségi változatosságának vizsgálatára. A német nyelv sokszínűségét bemutató kötetet ajánljuk az interkulturális germanisztika és a funkcionális szociolingvisztika iránt érdeklődő kutatóknak, doktoranduszoknak, hallgatóknak, és mindazoknak, akik szeretnék kutatásorientált tanulmányokat megismerni a német nyelv külföldön használt változatairól.